

Boboț, fiindcă sintem în pricină de judecată cu alte sate de națiunul săsesc ce sint rezași cu noi, pentru care scisori domni(ți) noștri de la cetatea Bălgradului ne-au povățuit a veni aici, zicind că, în fuga lui Mihai vodă Basarabul în Țara Românească, de la patru județe de acolo s-ar fi adus aici mulțime de cărți, răspunzătoare pentru hotărârile moșiilor de acolo. Pentru acei fierbinte năzuim la mila cinstitiei aghenții a fi arătat(ă) această ticăloasă plingere a noastră prea milostivilor dumnealor boerilor și divanurilor ca, unde s-ar chibzui că s-ar putea găsi așa scrisori, avind slobozenic a putea căuta la sfânta mitropolie sau pe la înaltele divanuri și pe la alte sfinte mânăstiri în cele mai vechi condicii, că de no vom găsi așa scrisori sintem cu totul de peit. Și cum va fi mila cinstitiei aghenții asupra ticoșii noastre, fiind ai cin- stitei aghenții.

prea plecați

Oprea Răgnilă*, Moisi Pipelea, sudiți K. K.

Arh. St. Buc., fond Logofeția Pricinilor Bisericești, dosar 1520/1833, f. 3. Original.

R É S U M É

Appelant en justice leurs voisins „saxons” (population d'origine allemande établie au XIIIe et XIVe siècles dans certaines régions de Transylvanie), qui voulaient envahir leur terrie, les Roumains du village Boboț (Pays de Făgăraș) ont envoyé des délégués à Bucarest, deux fois au cours de l'année 1833, afin de chercher des documents concernant leurs domaine. Les investigations entreprises en ce sens, surtout au palais métropolitain, où on avait conservé les archives du pays, n'ont pas abouti à un résultat concret.

L'appel, qui ne fut pas le seul, constitue une preuve des relations ininterrompues, sur tous les plans, des Roumains de Transylvanie avec leurs frères de par-delà des Carpathes.

P R E C I S

Bringing to law their neighbours, the Transylvanian Saxons, who wanted to take possession of their land, the Romanians from Boboț (Făgăraș Country) sent twice their representatives to Bucharest for searching documents concerning their land, during 1833. The investigation organized with that end in view, especially at the metropolitan church, where were preserved the main archives of the country failed. The appeal, which was not the only one, constitutes an argument of the permanent relations, in all respects, of the Romanians from Transylvania and their brothers from Wallachia.

Sistemul funciar otoman

TAHSIN GEMIL.

Ca în toate statele feudale, sistemul funciar a reprezentat baza întregului edificiu al puterii politico-militare otomane. Atîta vreme cît acest sistem a funcționat fără defecțiuni majore, el s-a dovedit de natură să susțină și să dinamizeze politica otomană de expansiune continuă. Deteriorarea sistemului funciar otoman a constituit factorul esențial care a dus la criza generală și, apoi, la procesul ireversibil al prăbușirii puterii otomane.

Este firească, așadar, atenția specială pe care juriștii și cronicarii otomani din trecut au acordat-o permanent analizării și perfecționării sau redresării acestui sistem, după cum istoricii turci de astăzi caută în tradiția funciară otomană rădăcinile evoluției social-economice și juridico-morale ale țaranului din Turcia actuală.

* Recte Răcneală.

Problema prezintă însemnătate și pentru istoria României, dat fiind faptul că în ținuturile istorice românești administrate cîndva de Poarta otomană (Dobrogea, Bugeac, Banat, Bihor etc.) a fost aplicat același sistem funciar. Din capul locului trebuie făcută însă precizarea că legislația funciară otomană a fost elaborată și aplicată ținîndu-se seama de tradiția locală în această materie. Ori, nu cunoaștem decît cîteva reglementări funciare referitoare la unul sau altul din ținuturile românești mai sus enumerate. Fără îndoială, în arhivele turcești se află multe asemenea documente, de natură să releve particularitățile regimului funciar otoman practicat în aceste ținuturi. Numai după depistarea și studierea lor — desigur, în coroborare cu datele amănunțite cuprinse în condicile de recensămînte fiscale și funciare (pe care, de asemenea, nu le cunoaștem încă) — va fi posibilă cunoașterea temeinică a situației economico-sociale, în timp și spațiu, a provinciilor românești administrate în trecut de Poartă. Această întreprindere se impune cu prioritate, nu numai din nevoia strict științifică de a cerceta trecutul, încă prea puțin știut, al acestor teritorii, ci și din necesitatea de a studia unitar istoria întregului spațiu românesc. Pînă atunci, demersul nostru nu va putea depăși nicidecum cadrul îngust al cunoașterii parțiale și al judecăților de valoare incomplete.

Sistemul funciar otoman s-a bazat, înainte de toate, pe principiul că pămîntul trebuie să se afle sub controlul direct al statului. Ca și toți predecesorii lor turco-mongoli, otomanii au socotit drept al statului (*beylic*) toate terenurile agricole din țările cucerite de ei. Cum statul se confunda atunci cu dinastia conducătoare, întregul teren agricol era în proprietatea familiei domnitoare. Numai că, spre deosebire de predecesorii lor turco-mongoli și islamici, otomanii au vegheat, de la bun început, cu cea mai mare strictețe la indivizibilitatea atît a autorității centrale, cît și a teritoriului statului. Altfel spus, puterea temporală și cea teritorială erau concentrate la otomani în persoana sultanului domnitor. Aici rezidă, de altminteri, explicația fundamentală a istoriei statului otoman, singurul organism politic din lumea turco-mongolă și islamică cu o viabilitate istorică atît de mare.

Sistemul funciar otoman, cunoscut mai bine sub denumirea de „regimul timariot”, a fost de origine sasanidă și de inspirație islamică. Mai precis, osmanliii au adoptat sistemul *ikta*, pe care l-au preluat direct de la ilhanizi și selgiukizi. O influență a exercitat în acest sens și instituția bizantină a *pronojei*, fără a fi însă de prea mare însemnătate.

În accepțiune largă, sistemul funciar otoman sau regimul timariot a însemnat transmiterea către o persoană a dreptului de a strînge veniturile, în întregime sau în parte, dintr-un teren agricol bine delimitat, în schimbul slujbei sale credincioase față de sultan. Se înțelege că cedarea condiționată a acestui titlu de posesiune se făcea din partea autorității de stat, care deținea titlul de proprietar al întregii suprafețe agricole a țării. Acest sistem a stat la temelie întregii organizări provinciale otomane, atît din punct de vedere militar, cît și din punct de vedere administrativ și financiar. Tocmai de aceea, una din grijile de căpetenie ale statului otoman era evaluarea cît mai exactă a întregului teren agricol aflat în stăpînirea sa absolută. Îndată după ocuparea unui teritoriu, otomanii

luau în evidență toate sursele de venituri, procedind la un recensământ sistematic și amănunțit al terenului agricol, al locuitorilor, animalelor, pădurilor, pășunilor, apelor, localităților, minelor etc. Apoi, întregul teritoriu astfel inventariat era împărțit în domenii mai mult sau mai puțin întinse. Acest procedeu se numea *tahrir* (înregistrare) și a fost de importanță fundamentală în toate statele turco-mongole. Avînd în vedere instrucțiunile de *tahrir* din veacul al XV-lea, prof. H. Inalçik a stabilit modalitatea și succesiunea acestei operații primordiale în sistemul funciar și financiar otoman¹.

Împuternicitul desemnat pentru îndeplinirea unei asemenea misiuni, denumit *tahrir emini*, însoțit de unul sau mai mulți secretari, aleși dintre cei care cunoșteau situația și limba ținutului supus recensământului, proceda metodic, avînd grijă să nu omită nici o persoană și nici cea mai mică sursă de venit. În fiecare localitate, eminelul aduna populația satului sau a cartierului de oraș și, cu ajutorul fruntașilor locali, căuta să stabilească cu exactitate starea economică și juridică a așezării și a fiecărui locuitor în parte. Erau cercetate, cu cea mai mare atenție, vechile legi și uzanțe locale în materie fiscal-juridică, precum și actele emise în acest sens de autoritățile anterioare. Locuitorii capabili de muncă, adică cei în stare să producă venit (capii de familie), erau înregistrați cu nume și patronim, împreună cu lotul de pămînt sau sursa de venit pe care o posedea fiecare. Țăranii erau împărțiți în șapte categorii, în funcție de starea lor materială: 1. cei care dețineau un teren agricol de mărimea unui *çiftlik* (60—150 dönüm = 6—15 ha); 2. cei care aveau jumătate din această unitate funciară; 3. mai puțin de jumătate, căsătoriți și 4. necăsătoriți; 5. căsătoriți fără pămînt; 6. necăsătoriți fără pămînt și 7. văduve. La fel era înregistrată și populația urbană care se ocupa cu agricultura. Erau scutiți de dări (deci nu erau înregistrați) cei incapabili de muncă (bătrîni, invalizi, femeii și copiii), precum și preoții. Valoarea unui lot de pămînt sau a oricărei alte surse de venit era stabilită făcîndu-se media veniturilor produse în ultimii trei ani. Condiții separate erau întocmite pentru capitația (*cizye*), plătită de creștini, ca și pentru taxele extraordinare (devenite însă regulate) numite *avariz*.

Eminelul de recensământ acorda o atenție specială cunoscătorii vechiului sistem fiscal din acel ținut, căci ele erau, în mod obișnuit, adoptate sau adaptate de către otomani, bineînțeles dacă nu contraveneau legislației islamice. În orice caz, la începutul condiției de conscripție a ținutului erau expuse datele tradiției fiscale locale.

O asemenea condică amănunțită, numită *mufassal defteri*, după ce era întărită de sultan, cutuma fiscală locală explicit prezentată la începutul ei capătă putere de lege, devenind „Codul legislativ” (*Kamunname*) al acelui ținut. Apoi, o parte din sursele de venituri înregistrate în această „condică amănunțită” erau reținute ca domenii imperiale (*has-i hümayun*), iar restul era împărțit în fiefuri de diverse mărimi, denumite *timar*. Acum era întocmită o altă condică, numită *icmâl defteri* (condică rezumată), în care erau menționate timarurile și posesorii lor. Și această condică trebuia să fie confirmată de sultan.

¹ Halil Inalçik, *Suret-i defter-i şançak-ı Arnavud*, Türk Tarih Kurumu, Bannevi, Ankara, 1954, p. XVII-XXIII.

Aceste conșcripții erau repetate la începutul domniei fiecărui sultan și atunci când interveneau modificări importante în compoziția și valoarea surselor de venituri ale unei provincii. De obicei, se proceda la un nou recensământ după 30 de ani.

Sint dovezi clare că recensământul a fost practicat de mongoli încă de la jumătatea secolului al XIII-lea și de otomani începând cu secolul al XIV-lea. Avînd, valoare oficială, condica de recensământ (*tahrir*) era păstrată în două exemplare, unul la centru, în cancelaria divanului imperial, iar celălalt în cancelaria beilerbeului acelei provincii.

Sultanul otoman se purta așadar ca un adevărat senior, care, după ce își rezerva domeniul senioral (hasul împărătesc), împărțea restul vasalilor săi, în funcție de rangul fiecăruia. Potrivit calculului lui Omer Lütfi Barkan, valabile pentru domnia lui Süleyman Magnificul, hasul împărătesc reprezenta, de obicei, cam 1/3 din întregul teritoriu înregistrat într-o condică². Veniturile hasurilor împărătești erau utilizate, în primul rînd, pentru plata soldelor oștenilor „robilor de Poartă”, precum și pentru întreținerea palatului. Hasul împărătesc se bucura de imunitate, ceea ce a reprezentat o permanentă atracție, atît pentru țărani, cît și pentru tirgoveji. De asemenea, este de notat faptul că hasurile împărătești erau implantate în locurile cele mai însemnate din punct de vedere economic și strategic.

Fiefurile condiționate de slujbă credincioasă, în primul rînd de ordin militar, erau de trei categorii, în funcție de valoarea veniturilor pe care le produceau : *has*, *zeamet* și *timar*.

Hasul (a nu se confunda cu „hasul împărătesc”) producea un venit anual mai mare de 100 000 akçe. El era acordat vizirilor, beilerbeilor și sangeacbeilor, adică virfurilor ierarhiei militaro-administrative otomane. O particularitate foarte importantă a hasului era aceea că el depindea de funcție, pe cînd *zeamet*-ul și *timar*-ul erau legate de persoană. Este de la sine înțeles că hasul cuprindea locurile cele mai valoroase dintr-o provincie. Administrația hasului se afla în mîna unui împuternicit local, denumit *kethüda* sau *voyvoda*. Cu timpul, s-au format adevărate dinastii de astfel de administratori, care au reușit să acapareze însemnate bunuri materiale, inclusiv întinse terenuri agricole, și, desigur, influență mare pe plan provincial.

Conținutul regimului funciar otoman era dat însă de categoriile *zeamet* și *timar*, care formau cea mai mare parte a fiefurilor feudale condiționate de slujbă credincioasă. *Zeamet*-ul producea un venit anual între 20 000 și 100 000 akçe iar *timar*-ul sub 20.000 akçe. Posesorii de *zeamet* și *timar* se numeau *sipahii*, constituind forța militară principală care a asigurat cuceririle otomane de pînă la jumătatea veacului al XVI-lea. Titlul de posesiune al unui *zeamet* sau *timar* era ereditar, ceea ce era menit să împiedice ascensiunea elementelor din păturile de mai jos ale societății otomane. Potrivit principiului „fiul de re'aya este re'aya”, legislația otomană nu acorda decît scutiri de dări acelor grupuri sau elemente din re'aya care îndeplineau importante servicii militare, ca, de pildă, pазirea trecătorilor (*derbençilik*). În același sens, trebuie înțeleasă și includerea în pătura militară

² Omer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğun bütçelerine ait nollar*. „İktisat Fak. Mec.”, XV, nr. 1-4, 1954, p. 238-277.

suprapusă otomană, a vechii aristocrații creștine din Balcani. Denumiți *voynuk* sau *martalos*, feudații creștini autohtoni au primit timaruri în aceleași condiții ca și sipahii musulmani. Adeseori, pentru vechile lor feude, aceștia au primit diplome (*berat*), prin care vechiul lor titlu de stăpînire era înlocuit cu titlul de posesiune. La fel s-a procedat și în cazul domeniilor mănăstirești. Au fost frecvente și cazurile în care timarul unui sipahiu musulman rămas liber era acordat unui creștin, dar cu condiția ca acesta să fie nobil la origine. Ca și sipahii musulmani și sipahii creștini aveau dreptul să-și transmită timarul prin moștenire. Singura condiție cerută pentru păstrarea timarului, indiferent de confesiunea posesorului, era slujba credincioasă față de sultanul otoman ³.

În mod obișnuit, un timar, indiferent de mărimea lui, se compunea din mai multe părți de sate, evitîndu-se a se acorda unui sipahiu sate întregi. Se căuta astfel preîntîmpinarea distrugerii vreunui timar prin bejenia locuitorilor, ca și împiedicarea transformării fiefului respectiv în stăpînire privată feudală. Astfel că, hasurile, zeameturile și timarurile de pe întreg cuprinsul imperiului se întrepătrundeau, fiind strîns legate unele de altele ca ochiurile unei imese plase, ale cărei capete se aflau în mîinile sultanului. În părțile centrale (Rumelia și Anatolia) această plasă de fiefuri era împletită mai des, pe cînd către margini era din ce în ce mai rară ⁴. Scopul nu era altul decît cel de a întări sistemul conducerii centralizate absolutiste.

În esență, timarul reprezenta venitul rezultat din dări, în primul rînd de natură funciară, dar și cele de ordin penal și personal. Suprafața și cwantumul valoric ale unui timar, precum și modalitatea de strîngere a veniturilor care îl compuneau erau precizate în actul de posesiune care era eliberat posesorului în numele sultanului, ca și în condica de timaruri a provinciei respective. Altfel spus, statul otoman transfera unei persoane sarcina de a strînge în cont propriu o parte din veniturile publice din provincii. Statul otoman era scutit în acest mod de cheltuielile ce ar fi fost reclamate de operațiunile de adunare, centralizare și apoi de împărțire a acestor venituri slujbașilor săi din provincii. Acest transfer de sarcină se făcea însă sub controlul strict al puterii centrale.

Condiția esențială pentru aplicarea regimului timariot era stăpînirea de către stat a întregii suprafețe de pămînt dintre hotarele sale.

Politica otomană de cucerire, atît în Anatolia, cît și în Peninsula Balcanică a fost însoțită de confiscarea, în folosul statului, a întregii suprafețe de teren agricol. Cum în aceste regiuni pămînturile fuseseră deja împărțite în feude, otomanii nu au făcut altceva decît să înlocuiască dreptul de stăpînire privată al vechilor feudali cu dreptul de posesiune asupra aceluiași feude, cel de proprietate absolută fiind preluat de statul otoman. Apoi, otomanii au practicat o politică metodică de desființare a vechii aristocrații funciare locale. S-a procedat la îndepărtarea treptată a foștilor stăpîni de pămînt de feudele lor, de familie, cel mai adesea prin oferirea unor înalte funcții în aparatul de stat, împreună cu fiefuri mai bogate decît fostele lor

³ Halil Inalçık, *Fatih devri üzerinde tetkikber ve vesikalar*, I, Ankara, 1954, p. 166 și urm.

⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye idare tarihi*, Ankara 1979, p. 98: în timpul lui Süleyman Magnificul, în Rumelia erau 1227 zeamete și 12.287 timaruri, în Bosnia 150 și 1792, în Karaman 68 și 3111, în Sivas 29 și 3021, pe cînd în Alep erau 89 și 833, iar în Tripolitania 63 și 218, în timp ce în Caffa, Bagdad, Cipru și Basra nu existau asemenea fiefuri.

domenii. Acest schimb avantajos era de cele mai multe ori acceptat; în caz de refuz, Poarta nu se sfia să recurgă la forță pentru a-l îndepărta pe întăritnic de fosta sa feudă de familie⁵. Astfel, într-un timp relativ scurt, otomanii au reușit să distrugă vechile aristocrații funciare, atât din Anatolia, cât și din Peninsula Balcanică. La început, otomanii nu s-au împiedicat prea mult nici de considerentele de ordin teoretic pentru a justifica un atare procedeu dur, practicat nu numai împotriva creștinilor, ci și a musulmanilor. S-a invocat principiul islamic că pământul în totalitate aparține lui Allah, deci, concret, împuternicitului acestuia — suveranul otoman. Ulterior, începând cu jumătatea veacului al XVI-lea — cînd noua calitate a sultanilor otomani de protectori și conducători unici ai întregii lumi musulmane a impus prioritatea principiilor islamice în întreaga activitate a Porții — juriștii otomani au căutat să formuleze politica funciară otomană potrivit normelor șeriatalui. În motivația pusă de renumitul jurist Ebussu'ud Efendi la începutul condicilor de recensămînt ale provinciilor Salonic și Skoplje din anul 976 (1568—1569) sînt stabilite trei tipuri juridice de pămînturi arabile: 1. de *ôșr*, aflate în stăpînirea deplină a musulmanilor, care nu au altă obligație față de stat decît de a plăti zeciuiala (*ôșr*) din produse. Asemenea pămînturi se aflau mai cu seamă în provinciile arabe recent cucerite (Hidjaz și Basra); 2. pămînturi *de haraci* erau ogoarele, care la cucerirea islamică, fuseseră lăsate în stăpînirea nemusulmanilor, în schimbul obligației acestora de a plăti dările funciare *harac-i mukaseme* (1/10 — 1/2 din recoltă) și *harac-i muvazzaf*, care era fixă, fiind stabilită în funcție de mărimea aceluiaș ogor; în sfîrșit, al treilea tip se numea *arz-i memleket*, erau pămînturile cultivabile trecute în stăpînirea statului islamic, deoarece — motivează Ebussu'ud Efendi — ele ar fi fost împărțite, prin moșteniri, în părți tot mai mici, ceea ce ar îngreuna nemăsurat de mult strîngerea veniturilor statului. Cea mai mare parte a terenului agricol din Imperiul otoman era de acest tip. El nu era deci proprietatea cultivatorului, ci a statului. Cultivatorul sau *re'aya* aveau doar drept de folosință asupra lui, drept pentru care trebuia să plătească dările funciare: *ôșr*, care ar fi de fapt *harac-i mukaseme* și *çift akçası*, care ar fi echivalentă cu *harac-i muvazzaf*. Atîta vreme cît aceste loturi în folosință erau lucrate și se achitau dările cuvenite pe ele — arăta juristul otoman —, nimeni nu avea dreptul să-l deposedeze pe țăran de ele. De asemenea, la moartea posesorilor, ele reveneau cu drept de folosință moștenitorilor legali ai acestora. Nimeni nu avea dreptul să înstrăineze aceste pămînturi⁶.

Ebussu'ud Effendi s-a străduit astfel să explice prin prisma șeriatalui practica funciară otomană. Kemalpașazade încercase și el, ceva mai înainte, să facă același lucru, acordînd însă o greutate mai mare tradiției decît a făcut-o Ebussu'ud.

În realitate, regimul funciar otoman s-a deosebit de sistemul funciar islamic clasic. Particularitățile lui au fost conferite de condiția de stat mărginaș al lumii islamice, de unde și prioritatea nevoilor de ordin militar la otomani. În sistemul funciar otoman controlul statului s-a exercitat mult

⁵ Ömer Lütfii, *Les problèmes fonciers, dans l'Empire Ottoman au temps de sa fondation* în „Anales d'histoire sociale”, I, nr. 3, juin 1939, p. 234—235.

⁶ Ömer Lütfi Barkan, *XV e XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zırat ekonominin hukukî ve maliî esasları*, I. İstanbul, 1943, p. 297—299.

mai puternic decât în oricare alt regim funciar de sorginte islamică. Totuși, nici otomanii nu au putut suprima în întregime titlurile de proprietate privată existente înaintea lor în teritoriile pe care le-au cucerit. Deși legislația islamică clasică — cum accepta, de altminteri, și Ebussu'ud Efendi — cunoștea și ocrotea asemenea categorii funciare, Poarta otomană a acționat permanent împotriva acestora, fără a reuși însă să le desființeze în totalitate.

În podișul central anatolian și în unele ținuturi arabe, otomanii au fost nevoiți, din motive politice, să tolereze un timp existența unor mari stăpâni de pământ musulmani (*eshab-ı emlâk*). Statul otoman a găsit totuși o modalitate de a-și exercita controlul asupra acestora, silindu-i să-i cedeze jumătate din veniturile lor funciare. Această parte de venit funciar, numită *divani*, era destinată de obicei ca timar, de unde și denumirea dublă a acestei instituții funciare de *malikâne-divani*. Ea a fost desființată la sfârșitul veacului al XVI-lea.

Otomanii au adoptat însă instituția proprietății funciare private propriu-zise *mülk*, existentă înaintea lor atât în ținuturile islamice, cât și în cele creștine. Deși juristii otomani au atacat mereu această instituție, prezentînd-o drept „falsă și lipsită de temeii juridic”, ea a continuat totuși să existe, atât în Anatolia și Rumelia, cât mai ales în arhipelagul grecesc. Chiar dacă statutul de *mülk* nu a fost recunoscut oficial detașat de „terenul domanial” (*mirî*), el s-a bucurat, în practică, de toate drepturile unei adevărate proprietăți funciare libere. Ulterior — așa cum vom arăta — *mülk*-ul a cîștigat în mod categoric disputa sa permanentă cu timarul.

În sfârșit, fundațiile pioase islamice (*vakıf*) — de care ne vom mai ocupa aici — au reprezentat și ele o instituție care, adeseori, disimula și conserva de fapt titlul de *mülk* funciar de familie. Acesta a fost și motivul pentru care unii sultani energici, ca Bayezid I și, îndeosebi, Mehmed al II-lea, au lovit-o puternic, în ciuda naturii ei religioase.

Cel care deținea efectiv pămîntul, țăranul cultivator, avea numai drept de folosință asupra lui. Din punct de vedere juridic, poziția țăranului față de lotul de pămînt pe care îl lucra era aceea a unui chiriaș. Cum am mai arătat, lotul țărănesc putea fi moștenit dar nu înstrăinat. Sipahiul nu putea pretinde țăranului decât îndeplinirea obligațiilor prevăzute de legislația funciară. Sipahiul nu avea dreptul să cultive personal pămîntul pe care îl deținea cu titlul de posesor și nici să-l deposedeze pe țăran de lotul său. În cazul în care sipahiul încălca legislația funciară, autoritatea de stat îl pedepsea, inclusiv prin retragerea titlului de posesiune. De fapt, sipahiul avea doar un rol de intermediar între stat, care era stăpînul absolut al pămîntului, și țăran, care lucra efectiv pămîntul. Raporturile sipahiului cu pămîntul și țăranul pot fi concentrate astfel : 1. sipahiul supraveghea respectarea de către țăran a legislației funciare („orice acțiune săvîrșită fără aprobarea sipahiului este nulă”). Trebuie adăugat însă că pentru problemele legate de pămînt era necesară și aprobarea autorității de stat, reprezentată de cadiul local ; 2. țăranul era obligat să dea sipahiului dările fixate prin legea funciară locală ; 3. sipahiul avea și un soi de „rezervă seniorială”, formată din grădini, livezi sau vii ; tot sipahiului aparțineau și pășunile apărute ca urmare a lăsării ogorului la odihnă. Terenurile libere din limitele timarului puteau fi cultivate numai cu acordul sipahiului și bineînțeles plătind acestuia dările convenite. Dacă adăugăm la aceste drepturi ale

sipahiului și cel de a transmite urmașului său titlul de posesiune a timarului, observăm că el apare ca un mic senior. Numai că, puterea limitată a sipahiului asupra pământului și țăranului era exercitată în numele suveranului, care era stăpînul absolut atît al pământului, cît și al sipahiului și țăranului. De aici diferența esențială dintre sistemul funciar otoman și cel feudal apusean. Prin conscripții repetate și prin reinnoirea, la fiecare nouă domnie, a diplomelor de timar, sultanul exercita un control sever asupra sipahiului și a raporturilor sale cu pămîntul și țăranul. Sipahiul nu a dobîndit niciodată privilegiile și drepturile feudale apusene. În primul rînd, sipahiul nu a deținut niciodată drept de judecată asupra țăranului aservit. De aici, prof. H. Inalçik a tras concluzia că regimul timariot nu a fost de esență feudală, ci unul al proprietății și controlului de stat; că procesul feudalizării s-a realizat abia în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea prin dezvoltarea *ayan-at-ului*⁷.

Un principiu sever respectat în sistemul timariot a fost păstrarea nestirbită a unității funciare, formată de lotul țăranesc. El era dictat de nevoia de a asigura venitul minim al timariotului. Lotul țăranesc, denumit *çiftlik* și *baştina* (în Bosnia), era de trei categorii, în funcție de calitatea pământului cultivat: I—60—80 dönüm (6—8 ha), II—100 dönüm (10 ha) și III—100—150 dönüm (10—15 ha)⁸. Legislația agrară otomană interzicea categoric părăsirea lotului sau lăsarea în paragină. În caz contrar, țăranul era supus unei amenzi denumită *çift bozan akçası* (bani pentru stricarea lotului). Un lot nelucrat timp de trei ani consecutiv dădea sipahiului dreptul de a-l acorda unui alt țăran.

În schimbul titlului său de posesiune asupra unui fief, sipahiul era obligat la slujbă credincioasă, în primul rînd de natură militară. În funcție de veniturile pe care le deținea, sipahiul era dator să aducă în campanie și un număr de oșteni călări (*cebeli*), echipați și înarmați pe cheltuiala sa. *Zaimii* (posesorii de zeamet) trebuia să aducă un *cebeli* pentru fiecare 5000 akçe, iar *timarerii* (posesorii de timar) — un *cebeli* pentru fiecare 3000 akçe venit, cu excepția primelor 3000 akçe. Această parte inițială a unui fief, denumită *kalaç hakkı* (dreptul sabiei), reprezenta minimumul de venit, care varia însă de la o provincie la alta. Motivul cel mai însemnat și des invocat în documentele de epocă (mai ales în registrele de control efectuate în timpul campaniilor din secolele XVII—XVIII) pentru deposedarea de fief a unui sipahi era sustragerea acestuia de la serviciul militar. Părăsirea fără justificare a timarului și oprîmarea re'aya-lei constituiau alte cauze pentru care sipahiul își putea pierde titlul de posesiune.

În raporturile sale cu țăranii dependenți din fieful său, drepturile sipahiului se reduceau, în esență, la cel de a repartiza loturi și, mai des, la cel de a stringe dările acestora.

Cea mai importantă dare care revenea sipahiului era *öşr*-ul, care *ad-litteram* înseamnă zeciuială. *Öşr*-ul se lua din toate produsele agricole, ca și din oricare alt produs natural.

⁷ Halil İnalcık, *L'Empire Ottoman*, în „Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes”, III, Sofia, 1969, p. 102.

⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, I, Istanbul 1946, p. 364—369.

Ōșr-ul din cereale se mai numea și *salariye* și putea fi pînă la 1/8 din recoltă, fiind perceput cu aceeași denumire și în aceeași proporție, atît de la țărani musulmani, cît și de la cei nemusulmani. Pînă ce sipahiul sau împuternicitul său nu-și lua partea cuvenită, țăranul era obligat să aștepte cu recolta pe arie, dar nu mai mult de o săptămînă. Sipahii au manifestat permanent tendința de a transforma în bani (*kesim*) această rentă în natură. Codurile de legi nu au admis însă această modificare. Sipahiului îi reveneau și unele din taxele personale ale țăranului (*raiyyet rûsümü*). Cea mai însemnată dintre acestea era impozitul funciar (*resm-i çift*), care se lua însă în valori diferite. Astfel, dacă în Rumelia această dare era de circa 22 akçe, în Anatolia ea se percepea între 36 și 57 akçe. Această diferență este legată, probabil, de diferența dintre suprafețele çiftlikurilor dintre cele două provincii, ca și de politica în general protecționistă a Porții față de Rumelia⁹. Corespondentul pentru re'ayaua creștină a *çift-resmi* era *ispence*. Suma de 22 (25) akçe stabilită pentru această dare însemna de fapt transformarea în bani a 7 zile de muncă obligatorie pe an ale țăranului aservit față de feudal, de unde și denumirea de *yedi kulluk* (șapte servaje) a acestei dări¹⁰. Sipahii au încercat deseori să silească reayaua atît la plata în bani a acestei dări, cît și la efectuarea celor 7 zile de muncă pe an.

Tinerii necăsătoriți fără lot (*caba*), cei care aveau un lot mai mic de 1/2 çiftlik (*kara*), iar în unele locuri și holteii erau scutiți de această dare. Ea era plătită numai de bărbații maturi nemusulmani; fiind o taxă personală, ea era percepută și de la locuitorii orașelor. Sipahiul era beneficiarul și al unor taxe ocazionale, grupate sub denumirea de *bâdi-hava* sau *niyâbet*. Una din ele era *gerdek-resmi* (taxă nupțială), care era plătită de mire, diferențiat în funcție de religia și calitatea miresei (60 akçe pentru fecioare musulmane, 30 akçe pentru fecioare nemusulmane și jumătate din aceste sume pentru femei văduve). Tot sipahiul lua și așa-numita *resm-i duhan* (fumărit) de la străinii care poposeau temporar pe pămîntul timarului. Amenzile pentru infracțiuni și delikte (*cürm-ü cinayeti*) săvîrșite între limitele unui timar erau împărțite între sangeacei și sipahiul. De asemenea, posesorul timarului lua și taxele pentru moară, stupi și creșterea porcilor. Renta în muncă a țăranului față de sipahiul se reducea la 4—5 zile pe an, din care o zi reprezenta transportul produselor obținute din ōșr la reședința sipahiului sau la cea mai apropiată piață. Legiitorul prevăzuse ca acest transport să fie efectuat doar în cursul unei zile; raiaua nu putea fi obligată să facă transporturi gratuite la distanțe care depășeau o zi de mers cu carul încărcat. Pe așa-zisa „rezervă seniorală” a sipahiului, formată din vii și grădini, raiaua era datoră să lucreze trei zile pe an.

Împreună cu dările plătite către stat (*cizye, avâriz-i divaniyye*), în secolul al XV-lea o gospodărie țărănească aservită era obligată să achite anual o sumă totală de circa 250 akçe, care, la 1580 echivala cu 4 florini aur, iar la începutul veacului al XVII-lea cu 2 florini aur¹¹.

⁹ Halil İnalçık, *Osmanlılarda raiyyet rûsümü*, in „Belleten”, nr. 92, 1959, p. 575—610.

¹⁰ İlber Ortaylı, *op. cit.*, p. 102—103: 1. trei zile muncă pe rezerva seniorială — 3 akçe; 2. un car de fin cosit și transportat — 7 akçe; 3. un car de paie transportat — 7 akçe; 4. un car de lemne transportat — 3 akçe; 5. o zi de muncă cu carul — 2 akçe; total 7 zile = 22 akçe.

¹¹ Halil İnalçık, *The Ottoman Decline and its Effects upon the Reaya*, in „Rapport”'la „II-ème Congrès International des Études du Sud-Est Européen”, Athènes, 1970, p. 14—15

O povară grea, care a făcut obiectul a numeroase plingeri din partea țăranilor, era vizita oficialilor și a sipahiului în satele din cuprinsul timarului. Potrivit legii, țăranii erau obligați să-i întrețină, împreună cu însoțitorii și animalele lor, în tot timpul șederii acestora în satul lor.

Legiuitorul otoman limitase la trei zile dreptul de ședere al sipahiului într-un sat, recomandându-i totodată să facă vizite cât mai rare și cu cât mai puțini însoțitori. Iată, de pildă, un document din februarie 1608, în care se arată că locțiitorul (*kethüda*) lui Bostan bey, numitul Naibzade Mehmed, „mergînd cu 30—40 călăreți asupra femeii numită Yegzade, din satul Koceak bey (aflat în cazaua Karasu, azi Medgidia-n.n.), a stat la ea treizeci zile și i-a mîncat pe gratis oile și vacile și i-a luat 41.000 akçe”¹².

Practica era însă mai veche, fapt ce impusese trecerea ei pe lista interdicțiilor (*bid'at*) operate de legea din anul 1501, privind vilayetul Karaman, unde satele erau cutedierate și atunci de grupuri de 15—20 călăreți, care stăteau zile și săptămîni întregi pe capul țăranilor, luîndu-le cu forța alimentele, finul și banii¹³. Aceste abuzuri au devenit însă cronice în perioada de declin a sistemului funciar otoman, care a început în a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

După cum se știe, desăvîrșirea organizării de stat otomane a fost atinsă în vremea lui Süleyman Magnificul. Sistemul timariot a cunoscut și el punctul maxim al dezvoltării sale în timpul aceluiași sultan. Dar, ca și în cazul altor instituții de bază ale statului otoman, către sfîrșitul domniei lui Süleyman Magnificul s-au manifestat și primele simptome ale declinului. În guvernarea marelui vizir Rüstem pașa (1544—1553; 1555—1561) a început fenomenul arendării (*iltizam*) timarelor. Acest fenomen a fost cel care, într-adevăr, a distrus întregul sistem funciar otoman, ducînd treptat la transformarea fiefurilor condiționate în proprietăți private și la constituirea unor mari moșii de esență feudală. Criza financiară, inflația, creșterea prețurilor, legate prin înlănțuire de cauză-efect între ele de procesele economico-sociale din Occident și de stagnarea cuceririlor otomane, au motivat extinderea fenomenului arendării și apoi al vînzării surselor de venituri ale statului. Fenomenul a cuprins și domeniul funciar, dată fiind calitatea statului, alias a sultanului, de stăpîn absolut al celei mai mari părți din pămîntul agricol dintre hotarele Imperiului otoman. S-a început cu arendarea „hasurilor împărătești” pe un an-doi, apoi au fost arendate și zeametele și timarele. La sfîrșitul veacului al XVI-lea, sistemul timariot a fost astfel deteriorat fără putință de remediere. Timarele se dădeau nu celor distinși în lupte, ci celor care plăteau mai mult. Înșiși sipahiii au început să-și arendeze fiefurile și să se sustragă de la serviciul militar. Este de la sine înțeles că arendașii au spoliat raiaua, încălcînd toate legile și reglementările funciare. Ruina gospodăriei țărănești, bejenia în masă au scăzut valoarea fiefurilor militare și, implicit, a oastei provinciale a sipahiilor, care constituise pînă atunci forța armată principală a otomanilor. Trebuie adăugat aici și faptul că evoluția tehnologică din Europa apuseană, care reclama atunci o nouă concepție militară, bazată pe armele de foc, redusese

¹² Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești. 1601—1672*, București, 1984, p. 122—123, doc. 29.

¹³ Halil İnalçık, *Adaletnameler*, în „Türk Tarih Belgeleri Dergisi”, II, nr. 3—4, 1965, p. 36.

rolul armatei feudale de cavalerie a sipahiilor, crescând în schimb rolul oștenilor cu soldă, al „robilor de Poartă”. Faptul a reclamat cheltuieli suplimentare, pe care statul a căutat să le compenseze prinarendarea și vânzarea timarelor. În secolul al XVII-lea, în timpul lui Murad al IV-lea și Ibrahim I și, îndeosebi, în epoca de redresare forțată inițiată de marii viziri Köprülü, s-a căutat eliminarea intrușilor din sistemul timariot, dar fără succese de durată, căci la sfârșitul aceluiași veac XVII fenomenul a reizbucnit cu deosebită violență. S-a extins practica vânzării terenurilor agricole ale statului, mai întâi cu titlu viager (*malikâne*), apoi și ereditar. În același timp, a luat amploare și fenomenul însușirii private a fiefurilor condiționate, care se transformau în veritabile proprietăți de familie (*mâilk*) de tipul celor din Europa apuseană. Dacă la jumătatea secolului al XVI-lea numărul sipahiilor și al cebeliilor se ridica la 200.000 oameni, în 1768 această cifră scăzuse la 20.000.

Alterarea caracterului precumpănitor militar al sistemului funciar otoman, prin trecerea timarelor în forme de posesiune și apoi de proprietate civilă, nu numai că a slăbit forța armată otomană, ci a amplificat și tendințele de descentralizare manifestate în provincii de noii mari stăpâni de pământuri. Pământuri a devenit un adevărat obiect de dispută între stat și particulari¹⁴, dispută ce a fost câștigată categoric de către cei din urmă. Procesul de constituire a proprietăților private a fost înlesnit și de faptul că haosul și corupția cronică au menținut confuze și condicile de conscripții, unde s-au operat adeseori adăugiri și modificări, în sensul scoaterii unor întinse terenuri agricole de sub controlul statului. O formă de garantare a titlului ereditar al proprietății private, constituită într-un fel sau altul, a fost trecerea ei sub autoritatea moral-juridică a fundației pioase islamice (*vakıf*). S-au format astfel adevărate „trusturi de moșii”, prin transformarea pământului statului în proprietate particulară.

Vakıfuri au fost create încă de la începuturile statului otoman. Alături de motivația lui pioasă, vakıful a reprezentat transmiterea unitară a bunurilor către moștenitori. Vakıful avea ca obiect doar uzufructul, fără a atinge titlul de proprietate al bunului, mobilier sau imobilier, ce fusese cedat. Condițiile actului de vakıf nu puteau fi modificate de nici o autoritate, nici chiar de cea a suveranului. Slăbirea autorității centrale și deteriorarea sistemului funciar clasic otoman au permis extinderea acestei forme de transformare a proprietății de stat în proprietate particulară. Nu erau diferențe prea mari între aceste moșii ascunse sub titlul de vakıf și moștile propriu-zise; o bună parte, dacă nu în întregime, a veniturilor unor asemenea vakıfuri luau calea fondatorului sau a familiei sale (aceste vakıfuri de familie erau nominal destinate operelor de binefacere, dar numai după stingerea întregii familii a donatorului și a urmașilor săi, ceea ce, practic, era imposibil¹⁵. Aceste stabilimente funciare cu firmă religioasă se bucurau și de imunitate (*mefruzu'l — kalem maktu'ul kadem* — separat la cancelarie și ferit de încălcare), fapt ce reprezenta o mare atracție pentru

¹⁴ H. İnalcık, *L'Empire Ottoman* ..., p. 22.

¹⁵ Vezi Veia Moutafchieva, *Le vakıf — un aspect de la structure socio-économique de l'Empire Ottoman*. (XVe — XVIIe s). Sofia, 1981, p. 115 — 113; Muanımer Sencer, *Toprak ađalgın kâkeni*, II, baskı, Istanbul, 1974, p. 17.

țărani din împrejurimi, care nu mai puteau însă scăpa ușor dintre hotarele yakıfului.

O altă formă de transformare a pământurilor statului în proprietate privată a constituit-o și arendarea unor întinse terenuri cultivabile în forma *mukata'a*. Deosebirea dintre arendarea în această formă și cea de *iltizam*, menționată mai înainte, constă în faptul că arendarea *mukata'a* nu putea fi denunțată de stat. Datorită dificultăților mereu crescute ale tezaurului central otoman, pământurile statului au fost date ca *mukata'a* pe termene din ce în ce mai lungi, ajungând curînd să fie viagere și ereditare. Nu mai era decît un pas pînă la transformarea acestor pămînturi, altă dată hasuri, zeamete sau timare, în proprietăți private ale unor întreprinzători locali. Mulți dintre aceștia erau militari și dregători de staț sau frunțași locali. Prin abuzuri și corupție ei au reușit să-și sporească averile, să întrețină veritabile oști personale și să acopere efectiv puterea pe plan local. Astfel, de la jumătatea secolului al XVIII-lea a început o adevărată epocă a acestor noi mari stăpînitori de pămînt, numiți *âyân*¹⁶. Statul otoman a cedat astfel dreptul său suveran asupra pămînturilor și a raialei, ceea ce însemna subiezirea regimului clasic otoman de conducere. Imensele averi, îndeosebi funciare, și autoritatea locală de necontestat a âyânilor au constituit factorii hotărîtori care au silit puterea centrală, deja slăbită, să transmită acestora o parte însemnată a atribuțiilor sale pe plan provincial: colectarea dărilor, recrutarea și mobilizarea militară, organizarea și conducerea forțelor de ordine etc. În același timp, s-a statornicit o ierarhie de natură feudală, în sensul că marile familii de âyâni și-au subordonat nu numai masa țărănimii aservite, ci și pătura âyânilor mici și mijlocii. *Sened-i ittifak*, din octombrie 1808, a confirmat oficial limitarea puterii centrale în favoarea marilor familii de âyâni.

Devenit anacronic și lipsit de obiect, regimul timariot a fost lichidat practic prin actul din 3 noiembrie 1839, care a marcat începutul epocii de restructurare a Tanzimatului. Era rezultatul firesc al unei confruntări de cîteva secole, dintre caracterul militar birocratic al relațiilor agrare și tendința civilă, innoitoare din societatea otomană. Cu toate acestea, statul nu a renunțat la titlul său, fie el și formal, de proprietar al pămîntului.

Reformatorii otomani, în primul rînd Reșid pașa, se aflau sub influența ideilor liberale apusene, îndeosebi a Codului civil francez; mai precis, ei fuseseră cuceriiți de concepția proprietății funciare private și de principiul liberului schimb promovate de statele occidentale. Fără să negăm cîtusi de puțin caracterul progresist al acestei mișcări reformatoare, trebuie să arătăm totuși că, în spatele ei se aflau de fapt interesele marilor puteri apusene, care, în baza menținerii vechilor „Capitulații”, urmăreau să transforme imensul Imperiu otoman într-o anexă mai rentabilă a economiei lor capitaliste.

Într-adevăr, primele modificări aduse regimului funciar otoman au fost în materie de moștenire. Comunicatul oficial și Regulamentul agrar din 1847 au lărgit sfera moștenitorilor pămîntului. Dar, dincolo de caracterul lor modern, aceste măsuri au dus și la fragmentarea proprietății funciare.

¹⁶ Vezi Yücel Özkaya, *XVIII yüzyılın ilk yarısında yeri ailelerin âydınlıkların kuruluşu*, în „Belleten”, cift. XLVII, nr. 168, Ankara, 1978, p. 667—723.

Cel mai însemnat pas pe calea transformării de drept a posesiunii pământului în proprietate privată a fost marcat de Legea agrară din 1858, care, în conținut, a fost o adevărată reformă agrară. Legea a recunoscut posesorului funciar o sumă de drepturi care, practic, îl făceau pe acesta adevăratul stăpin al pământului. Legea admitea, ca principiu juridic de bază, posesiunea individuală (*ferdî tasarruf*). În același sens, legea recunoștea dreptul de ipotecă asupra titlului de posesiune funciară, ceea ce însemna de fapt recunoașterea titlului de proprietate, deși titlul nou de proprietate asupra pământului aparținea în continuare statului. Ulterior au fost operate modificări la legea agrară din 1858, dar nici una din ele nu a urmărit întărirea caracterului de stat al proprietății funciare, dimpotrivă, toate au fost menite să lărgască drepturile deținătorului pământului și să apere țăranul cultivator¹⁷.

Statul otoman nu a reușit însă să renunțe la titlul său pur formal de proprietar al pământului. Era o nouă probă a neputinței lui de a se adapta noilor cerințe ale dezvoltării istorice. Statul otoman s-a prăbușit fără să fi făcut și schimbarea formală în regimul proprietății funciare. Această transformare radicală de concepție a fost posibilă abia în 1926, în cadrul mutațiilor revoluționare inițiate de Atatürk.

R É S U M É

Le système foncier a constitué le fondement de l'édifice du pouvoir politique et militaire de l'Empire ottoman. La dégradation de ce système représente l'élément essentiel qui a déclenché la crise et l'effondrement du pouvoir ottoman.

On décèle quelque aspects de la législation foncière et on souligne dans ce contexte que la mise en oeuvre du système mentionné dans les contrées roumaines administrées autrefois par la Porte (Dobroudgea, Budgeac, Banat, Bihor etc.) est inspirée par la tradition locale.

P E E C I S

The Ottoman system of landed properties represented the basis of the whole Ottoman political and military power. The impairment of this system was one of the main factors which led to the general crisis and to the collapse of the Ottoman Empire.

The author presents some aspects regarding the Ottoman land law, and he emphasizes the fact that the application of this system to the Romanian territories, at the time under Ottoman rule (Dobrudja, Budjac, Banat, Bihor, etc.), was done taking into account the local tradition.

¹⁷ Yezi Halil Cin, *Osmanlı toprak düzeni ve bu düzenin bozulması*, Ankara, 1978, p. 477 și urm.